

Ormos Mária (1930–2019)

2019. december 8-án, 89 éves korában elhunyt Ormos Mária, az ország egyik legismertebb és legelismertebb vezető történésze. Halála egy sokszínű és eredményekben gazdag élet végét jelenti.

Debrecenben született 1930. október 1-jén polgári értelmiségi családban. Kivételes tehetségének és már ekkor megnyilvánuló nyughatatlan kíváncsiságának köszönhetően üstökösként indult magasra ívelő pályája. Már a gimnázium 8. osztályának elvégzésével párhuzamosan teljesíthette az egyetem első évfolyamát a debreceni universitas – akkoriban a legendás Szabó István professzor által fémjelzett – Történeti Intézetében. Még nem volt diplomája, amikor gyakornokként már kurzusokat tarthatott fiatalabb diáktársainak. 1951–1953 között egyetemi tanárságát. Pályáját a szegedi József Attila Tudományegyetemen folytatta adjunktusként 1957-ig, amikor az ekkor zajló politikai felelősségre vonások keretében fegyelmeivel elbocsátották.

Ezt követően a nagy reményekkel induló történésznek a szakma perifériáján – előbb levéltári segédmunkásként, majd általános iskolai tanárként és az MTA lexikonszerkesztőségének munkatársaként – kellett megőriznie szakmába vetett hitét, s biztosítani családja megélhetését. 1963-ban kerülhetett az MTA Történettudományi Intézetébe, kiváló történészek környezetébe. Az Űri utcai pezsgő és friss szakmai közeg inspiráló hatásai és az Akadémia kínálta lehetőségek nemcsak a hazai

tudományos élet kapuit nyitották meg előtte, hanem az ország-határokat is.

Ettől kezdve töretlen volt pályáíve. 1968-tól kandidátus, 1980-ban védte meg akadémiai doktori értekezését, 1987-ben az MTA levelező, 1993-ban rendes tagjává választották. Nemzetközi reputációját mutatja, hogy a párizsi Európai Művészeti és Tudományos Akadémia is felvette tagjai sorába. A tudományos fokozatok elnyerését és az ezzel párhuzamosan folyamatosan erősödő általános szakmai elismerést hatalmas kutatói és publikációs teljesítményével alapozta meg: mintegy negyven – részben idegen nyelven is megjelent – könyv, majd kétszáz tanulmány, számtalan népszerűsítő cikk, illetve szakmai interjú. Gyakran felkért, népszerű előadója volt tudományos konferenciáknak idehaza és számos európai országban. E teljesítményei közül csak példaként említhetjük a legfontosabbakat, melyek kutatói érdeklődésének tartalmi és módszertani sokszínűségét is jelzik.

Soha nem múltó, sokoldalú érdeklődése indította újabb és újabb kutatóutakra, a legkülönbözőbb történeti problémák feltárására. Kiterjedt franciaországi levéltári forrásfeltárás eredményeként születtek meg a kérdéskör magyarországi kutatásában áttörést jelentő, kötetekben is publikált kandidátusi (*Franciaország és a keleti kérdés 1931–1936*) és akadémiai doktori (*Padovától Trianonig 1918–1920*) disszertációi. Utóbbiban, mely francia nyelven is megjelent – Romsics Ignác szavaival – „több évtizedes hallgatás után az elsők között foglalkozott tudóshoz méltó szakszerűséggel az 1920-as magyar békeszerződéssel”. A kérdéskör további kutatását is segíti az Ádám Magdával közösen szerkesztett, franciául és magyarul is kiadott többkötetes dokumentumkiadás (*Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéhez*).

Később a két világháború közötti jobboldali diktatúrák történetének kutatása került figyelem középpontjába. Nagysikerű, a téma nemzetközi szakirodalmának mércéjével is magasra értékelhető Hitler- és Mussolini-életrajza nem véletlenül ért meg több – Ormos Máriára jellemző módon – bővített, átdolgozott kiadást. Úttörő munkának számított a korabeli európai jobbolda-

li mozgalmakat és rendszereket összehasonlító műve (*Nácizmus – fasizmus*), mely árnyalt és pontos elemzéseivel, fogalmi definícióival máig segíti a kérdéskörben tájékozódni kívánókat.

Jóllehet, egyetemes történésként indult, a magyar múlt kérdései nem kevésbé izgatták – mindig hangsúlyozva, hogy azok megértéséhez nélkülözhetetlen a nemzetközi folyamatok és összefüggések ismerete, elemzése. Új levéltári források feltárásán alapuló kismonográfiái számos részkérdés tekintetében új megvilágításba helyezték az 1921. év két jelentős eseménysorát (*Civitas Fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921. és „Soha, amíg élek!” Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben*). Magyar vonatkozásban is vizsgálta, milyen hatása lehet egyes személyiségeknek politikai eseményekre, illetve a társadalmi, politikai környezetnek az ő tevékenységükre. De ezt nem vezető politikusok pályájának bemutatása révén tette, hanem olyan „második vonalbeli” személyiségek munkásságát vizsgálta, akik inkább a háttérből gyakoroltak hatást országos jelentőségű döntésekre, eseményekre (*Egy magyar médiavezer – Kozma Miklós és A katedrától a halálsorig. Ágoston Péter, 1874–1925*). Két kiadásban is megjelent *Magyarország a két világháború korában 1914–1945* című összefoglaló munkáját történészhallgatók generációi használják tankönyvként.

Munkásságának utolsó nagy szakaszában az emberiség fejlődésének globális folyamatai foglalkoztatták. Ennek eredményeként született nagyszabású eszmetörténeti áttekintése (*Politikai eszmék, politikai gyakorlatok a 20–21. században*), illetve évszázadokon átívelő folyamatok, azok okainak és eredményeinek végiggondolásán alapuló elemzései (*A Föld felfedezése és meghódítása. Nyugat-Európa a csúcson és Gondolatok az ember történetéről. Időutazások a Föld nevű égitesten 800 és 1500 között*).

Ez utóbbi művei is jelzik, hogy Ormos Máriát nem csak egyes eseménysorok, folyamatok vagy éppen történeti személyiségek érdekelték. Mindig izgatták a történelem mibenlétének, a történettudomány jelentőségének, jelenre gyakorolt hatásának – ha úgy tetszik, filozofikus – kérdései és a kutatás módszertani vonatkozásai. Ezzel kapcsolatos – kutatók, történelemtanárok és

diákok számára egyaránt hasznos – tapasztalatait, gondolatait, tanácsait több kötetben is publikálta (*A történelem vonatán; A történelem és a történettudományok; Van-e történelem?; Múlt a jelenben*).

Munkáit mindig a sokoldalú irodalmi tájékozódás, ha a téma megkívánta, az alapos forrásfeltárás, a feltárt ismeretek mély végiggondolása jellemezte. Így törekedett a múlt minél hitelesebb rekonstruálására – pontosan tudva, hogy az sohasem történhet tökéletesen, a történész sem lehet soha csalhatatlan. A megbízható kép kialakítása érdekében azonban mindig tárgyilagosságra törekedett. Ha történeti munkát írt, sohasem ideológiai vagy politikai megfontolások, személyes érzelmek vezették tollát, a tények tisztelete volt számára a legfontosabb.

A történész nemcsak kiváló kutató volt, hanem aktív tudományos szervező és közéleti ember is. Többek között az MTA II. osztályának vezetőjeként, a Pécsi Akadémiai Bizottság alelnökéként vállalt szerepet tudománypolitikai programok kidolgozásában és megvalósításában. Több nagy kutatási projekt vezetője és az eredményeket közreadó kötet szerkesztője. A legjelentősebb történeti folyóiratok – többek között a *Századok*, a *Történelmi Szemle*, a *Rubicon* – szerkesztőbizottságainak, szerkesztőségeinek volt tagja vagy vezetője. Hosszú éveken át segítette a *Múltunk* szerkesztőségét is a tanácsadó testület tagjaként.

Mindig örömét lelte a kíváncsiságát kielégítő kutatómunkában, de évtizedeken keresztül keserűséget okozott számára az egyetemi katedra hiánya. Ebben következett be kedvező fordulat, amikor 1983-ban másodállású egyetemi tanárnak nevezték ki a Pécsi Tudományegyetem és a Tanárképző Főiskola összevonása révén létesített Janus Pannonius Tudományegyetem történelem tanszékére. Egy évvel később főállású egyetemi tanár s egyben az egyetem rektora lett. Nagy lelkesedéssel látott hozzá az eltérő profilú és hagyományú karok munkájának – nehézségekkel járó – összehangolásához, illetve segítette a főiskolai kar egyetemi képzésének kialakítását. Utóbbi fontos eleme volt a kísérleti jellegű, az általános és középiskolai oktatást egyaránt szolgáló, úgynevezett egységes tanárképzés történelem

programjának kidolgozása. Neki is köszönhetően ez számos korszerű elem révén nemcsak a korábbi főiskolai, hanem a többi egyetemen folyó egyetemi képzést is meghaladó lehetőségeket biztosított a hallgatók számára. A mindezzel járó feszültségeket jó diplomáciai érzékkel, de a konfliktusokat is vállalva eredményesen kezelte. 1992-ben már egy jól működő intézmény éléről távozott – immár energiáit a tanszéki munkára, az oktatásra fordítva. A Történeti Intézet vezetőjeként nagy gondot fordított a színvonalas oktatógárda kialakítására és annak folyamatos fejlesztésére. Az oktatás és a kutatómunka tekintetében is a világszínvonalat tekintette mércének. Ennek megfelelően követelt az egyénektől és a kollektíva egészétől. De nem csak követelt, elvárásainak sikeres teljesítéséhez sokoldalú támogatást nyújtott: a kéziratok elolvasásától és véleményezésétől kezdve a fokozatszerzés és a kész munkák publikálásának segítésén át kutatási pályázatok elnyeréséig. Az is megtörtént, hogy ha levéltári bűvarkodásai során fiatal kollégái számára hasznos dokumentumra bukkant, azt lemásoltatta és átadta nekik.

Az, amit a pécsi egyetem történeti képzése tekintetében végzett, valódi iskolateremtő tevékenység volt. E munka egyik legfontosabb elemének bizonyult az országban legelső között általa indított doktori iskola. A ma már három önálló, korszakos programot a néprajzzal és a politológiával is egyesített projekt, azon belül elsősorban az „Európa és a magyarság a 18–20. században” program irányításában meghatározó szerepe volt mindaddig, amíg a törvény szabta életkori regulák ezt lehetővé tették. Szellemi befolyása ezt követően is érvényesült. Az iskola hallgatói között nagy számban voltak és vannak más magyarországi és külföldi egyetemeken diplomát szerzett hallgatók, több esetben került sor külföldi (francia és olasz) egyetemekkel közösen lebonyolított védésekre is. Azok közül, akik Ormos Mária vezetésével készítették és védtek meg disszertációjukat, tucatnyian dolgoztak/dolgoznak egyetemi oktatóként, vezetőként, kutatóintézetek és közgyűjtemények vezető munkatársaként.

Diákjai által szeretett és becsült, kiváló tanár volt. Olyan oktató, aki elsősorban nem ismereteket közölt, hanem történeti

problémák felismerésére, a megoldásukhoz szükséges adatok, tények megszerzésének módjára, a figyelembe veendő szempontok pontos kijelölésére és a megszerzett történeti ismeretek hasznosításának lehetőségeire tanította hallgatóit. Azokat a diákokat kedvelte, akik kérdeztek és vitatkoztak, akik nemcsak a tényeket ismerték, hanem véleményük is volt a tárgyalt problémáról. Logikus és lényegre törő, élvezetes stílusú előadásait mindig szívesen hallgatták. Ez tette vonzóvá és sikeressé történelemnépszerűsítő szerepléseit is – akár teremben, akár tévében vagy rádióban elhangzó előadásokról volt szó. Ezért kérték fel oly gyakran cikkek írására népszerűsítő folyóiratok, napi- és hetilapok. Határozott véleménye, logikus érvelése miatt volt kedvelt résztvevője szakmai és politikai vitáknak.

Ez is jelezte, hogy Ormos Mária nem levéltárak és könyvtárak csendes zugaiba vonuló szobatudós volt, hanem nyílt, mások felé nyitott közéleti és társasági ember.

A minden iránt érdeklődő történést ifjú korától foglalkoztatták társadalmi környezetének eseményei, folyamatai. Nemcsak megismerni és megérteni akarta azokat, hanem pozitív irányban befolyásolni is. A polgári szellemiségű családból származó fiatal kezdettől baloldali gondolkodás jellemezte. A társadalmi igazságosságban, az emberi élet minőségében hitt. Ezért lett 1951-ben az MDP tagja. Nem a pártvezetés vakbuzgó követőjeként. A párt belső működését és a társadalom életére gyakorolt hatását épp oly kritikusan elemezte, mint a történeti folyamatokat. Ez inspirálta 1956-ban tanúsított aktivitását, melynek következtében elbocsátották a szegedi egyetemről. Az MSZMP-be csak a reformfolyamatok ígéretes kibontakozása után, 1969-ben lépett be. Tisztségeket hosszú ideig nem vállalt, de – gyakran kritikus – véleményét elmondta. Aktív szerepet akkor vállalt, amikor elkerülhetetlennek látta a radikális változások szükségességét. A fordulatot jelentő 1988-as párttervezetelen választották a Központi Bizottság, majd a következő év tavaszán a Politikai Intézőbizottság tagjává. E minőségében vett részt a történelmi utunk értékelésével megbízott, Berend T. Iván vezette történelmi albizottság munkájában, és tárgyalt Berlinben az NDK pártvezetőivel a Magyarországon rekedt,

Nyugatra vágyó keletnémet turisták helyzetének megoldásáról. Alapítóként lett tagja az MSZP első elnökségének, s került a párt országos listájáról az országgyűlésbe az 1990-es választások során. A parlamentben elfoglalt helyét azonban rövid idő után másnak engedte át, belátva, hogy történészként sokszorta hasznosabb munkát végezhet, mint politikusként. Az MSZP-hez fűződő viszonyát azonban nem szakította meg: bár tisztségeket továbbra sem vállalt, szakértőként később is segítette a pártvezetés munkáját – ha felkérték rá.

Munkái és tevékenysége jelentős érdeklődést és elismerést váltottak ki. Első, nagy sikerű könyveiért *Akadémiai és Kiadói Díjat* kapott. Későbbi sokrétű és eredményes szakmai munkásságát a legrangosabb tudományos díjakkal – a *Széchenyi*-, a *Szent-Györgyi Albert*-, a *Szilárd Leó*- és a *Deák Ferenc-díjjal*, Pécsen a *TIT Grastyán-díjjal*, Franciaországban a *Palmes Academiques-díjjal* – ismerték el. Publikációs tevékenységéért kétszer érdemelte ki a *Joseph Pulitzer-emlékdíjat*, közéleti szerepéért pedig a *Hazám-díjat*, a *Radnóti Miklós antifasiszta díjat* és az egyetlen alkalommal odaitélt *Húsz éves a Köztársaság Díjat*. Lakóhelyein tanúsított aktivitásának köszönhetően lett *Pécs város és Budapest XIII. kerületének díszpolgára*. Hivatalos elismeréseit megkoronázta a *Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillaggal*. Örömmel és büszkeséggel fogadta kitüntetésait, de legnagyobb kitüntetésnek mindig kollégái és diákjai elismerését, szeretetét tartotta.

Magánéletét is nyitottság és sokszínűség jellemezte. Széles baráti körrel rendelkezett, melynek tagjai között épp úgy megtalálhatók voltak történészek és más tudományágak képviselői, mint művészek és politikusok. Az elmélyült munka mellett vágyta és élvezte is az élet örömeit – a kulináris élvezetektől a humorig. Épp oly szívesen hallgatott tanulságos anekdotákat, mint vicceket. Maga is szellemes társalgó volt. Egy olaszországi konferencián ennek köszönhetően aratott kiváló előadásánál is nagyobb sikert a fogadáson felkérésre elmondott tósztyával. Vastaps fogadta a házigazdákhöz intézett szavait: „Köszöntök minden toszkánt, szárdot, lombardot, lazióit, liguriait, venetóit stb., s ha netán van itt egy olasz, természetesen őt is.”

Rajongva szerette unokáit és dédunokáit. Nyugdíjba vonulása után azért költözött vissza Budapestre, hogy közel lehessen hozzájuk. Élete utolsó éveiben többféle kór nehezítette életét, korlátozta mozgásában, de szürkeállománya mindvégig friss maradt. Nyolcvanadik születésnapja után is nagyszabású munkákba kezdett, könyveket adott ki, előadásokat vállalt konferenciákon, egyedi rendezvényeken, interjúkat adott és vitákban vett részt. Amikor néhány héttel halála előtt utoljára beszélhettem vele, nyűgeiről elterelve a szót azt taglalta, milyen szakmai kihívást jelent nagysikerű *Padovától Trianonig* című könyve átdolgozott kiadásának előkészítése.

Ormos Mária halálával kiváló kutató, tudomány- és egyetemszervező, iskolateremtő, nagy hatású tanár és tudománynépszerűsítő távozott közülünk. Hiányát nemcsak a szakmabeliek és barátai fogják érezni, hanem a történelem iránt érdeklődők sokezres köre is. Ám, ha személyes varázsát közvetlenül nem is érezhetjük többé, könyvek, tanulmányok és cikkek sokasága által őrzött tudományos eredményei, módszertani és közéleti tapasztalatai továbbra is segítik a történészek munkáját, sokak számára nyújtanak támpontot ahhoz, hogy eligazodjanak napjaink társadalmi, politikai folyamataiban.

Vonyó József